

18. Yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi Vakfı*

Mehtap Nasıroğlu Aydın**

Öz

16. yüzyılda bir Osmanlı şehrine dönüşen Musul, devletin vakıf anlayışının ve bu anlayışın ortaya çıkardığı dayanışma ve yardımlaşmanın tezahür ettiği önemli bir merkezdir. Şehirde hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar için önemli bir figür olan Cercis Nebi'ye ait olduğuna inanılan türbenin etrafının bir Keldani kilisesinden zaman içerisinde külliyeye dönüşerek vakıf sistemi çerçevesinde hizmet ettiği bilinmektedir. Musul şehrinin toplumsal yaşamında ekonomik, sosyal, dini ve kültürel anlamda önemli izler bırakan Cercis Nebi Külliyesi'nin, kentin silüetinin oluşumunda da önemli katkıları olduğu aşikârdır.

Bu çalışmada Osmanlı döneminde önemli onarımlardan geçen ve devletin vakıf sistemi içerisinde faaliyetlerine devam eden Cercis Nebi Külliyesi Vakfı'nın 18. yüzyıldaki genel durumu, vakfın birimleri ve bu birimlerin Musul şehrinin toplumsal yaşamdaki konumuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca bir yapılar topluluğu olan bu vakfın 18. yüzyılda bünyesinde çalışan personelin durumu, gelir gider kalemleri, atamalar ve alınan ücretler ile ilgili bilgiler arşiv belgeleri ışığında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musul, vakıf, Cercis Nebi, türbe, cami.

The Waqf of Al-Nabi Jirjis Social Complex in the 18th Century in Mosul

Abstract

Rich Mosul, which became an Ottoman city in the 16th century, is an important center where the state's conception of waqf and the social solidarity and social assistance emerging from it materialised. The area surrounding what is believed to be the tomb of Al-Nabi Jirjis, an important figure both for Christians and Muslims in the city, had turned from a Chaldean church into a social complex throughout time, and served within the framework of the Ottoman waqf system. It is evident that the Al-Nabi Jirjis Social Complex, which left important marks on the social life of the city of Mosul in terms of economic, social, religious and cultural aspects, had also contributed significantly in the formation of the silhouette of the city.

This study examines the Foundation of Al-Nabi Jirjis Social Complex, which has underwent important repairs during the Ottoman period and continued its activities within the waqf system of the Ottoman State, and emphasizes its overall condition in the 18th century, the units of the waqf and the position of those units in the social life of the city of Mosul. Additionally, the article provides information on the situation of the personnel working in this waqf, which was a collection of buildings, the revenue and expenditure items, the appointments and the received salaries in the 18th century based on archival documents.

Keywords: Mosul, waqf, Al-Nabi Jirjis, tomb, mosque.

* DOI: 10.16971/vakiflar.908428

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mart 2021 / March 2021

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Mayıs 2021 / May 2021

** Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Batman-TÜRKİYE;

e-posta: mehtapnasiroglu@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4411-0784

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli kaynaklarından olan yazının icat edildiği bir bölgede kurulan Musul şehri, tarih boyunca Neverdeşir, Havlân ve Mevsıl (Sakkâr, 2006: 361) gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Şehir, el-Cezire olarak adlandırılan bölgede Dicle Nehri'nin kıyısında Ninova antik kentinin batısında kurulmuştur. Antik çağdan sonra hem savunmaya elverişli coğrafi konumuyla hem de sahip olduğu verimli topraklarıyla Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olmuştur (Deveci, 1963: 14-15). Hz. Ömer döneminde İslam idaresine geçen Musul, bir dönem hilafet merkezine tabi olarak yönetildikten sonra sırasıyla Hamdaniler, Ukayliler, Büyük Selçuklular ve Zengiler'in hâkimiyetleri altına girmiştir (Honigman, 1979: 739-741). Şehir, özellikle Zengiler döneminde büyük bir gelişme göstererek Ortadoğu ile Yakındoğu arasında önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde ciddi bir imar planına tabi tutulan kent, aralarında saray, medrese, cami ve tekke gibi yapıların da bulunduğu birçok mimari eserle adeta süslenmiştir (Merçil, 2000: 224-225). 1366 yılında Moğollar'ın önemli bir şubesi olan Celayirliler'in eline geçen Musul, 1376 yılından itibaren de Karakoyunluların hâkimiyetine geçmiştir (Sümer, 1992: 41-44).

16. yüzyılın başlarından itibaren Safevilerin hâkimiyet alanı içerisinde yer alan Musul, 1517 yılında Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir (Hoca Sadeddin, 1992: 270). Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1534'te Bağdat seferiyle beraber Musul'da Osmanlı hâkimiyeti tam anlamıyla pekişmiştir (Uzunçarşılı, 1983: 352). Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra başlangıçta Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsünde olan Musul (Göyünç, 1969: 23-24), daha sonra kısa aralıklarla önce Luristan ardından Bağdat ve Şehrızor eyaletlerine bağlanmış, 1586 yılında ise eyalet statüsüne getirilerek beylerbeyliğine Melek Ahmed Paşa atanmıştır (Gündüz, 2006: 366).

Musul, Osmanlı yönetimine geçtikten sonra özellikle 16. yüzyılın son çeyreğine kadar nüfusun artması, ticaret ağlarının yaygınlaşması, bayındırlık faaliyetleri ve vakıflara yapılan harcamalarla bir refah dönemi yaşamıştır. Buradaki vakıfların büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinden önceki dönemlerden kalmakla beraber devletin cami, mescit, imaret, sebil ve bunlar gibi birçok yapıyı hem kamuya yarar sağlamak hem de bölgede destek bulmak amacıyla gerek onardığı gerekse yeniden inşa ettirdiği anlaşılmaktadır (Khoury, 2017: 41-45).

Bilindiği üzere, İslam medeniyet anlayışında önemli bir hayır kurumu olarak ortaya çıkan vakıf, 8. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına değin tüm İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece önemli rol oynamıştır (Yediyıldız, 2012: 479). Osmanlı şehirlerinde, cami, okul, hastane, çeşme, han, sebil vb. birçok hizmetin yerine getirilmesi vakıflar yoluyla gerçekleşmekteydi. Bu bağlamda batı medeniyetinde hükümetin, belediyenin veya kilisenin yaptığı hizmetleri Osmanlı'da büyük oranda şahıslar tarafından kurulan vakıflar yapmaktaydı (Kuban, 1968: 67). Osmanlı Devleti'nin vakıf anlayışına uygun olarak Musul şehrinde de cami, zaviye, mescit, medrese ve türbe gibi hayır amacıyla kurulmuş birçok vakıf bulunmaktaydı (Gündüz, 2003: 368).

Musul'da daha önce kurulmuş olan ve Osmanlı döneminde de onararak faaliyetleri devam eden önemli vakıflardan biri de çalışmamıza konu olan Cercis (Circis) Nebi Vakfı'dır. Bu yapı son zamanlara kadar aktif olarak varlığını sürdürmüş ancak 2014 yılında terör örgütü DAESH tarafından yerle bir edilmiştir. Daha önce doğrudan bu vakfa odaklanan bir çalışma yapılmamakla beraber Musul'un tarihini ve vakıflarını konu alan genel çalışmalarda Cercis Nebi Vakfı'yla ilgili bilgi verilmiştir. Ancak bahsedilen çalışmalar Cercis Nebi Külliyesi'nin daha çok 18. yüzyıldan önceki durumuna ve büyük oranda da tahrir ve evkaf defterlerine dayanarak yapılan çalışmalardır. Bunlardan Ahmet Gündüz'ün kaleme aldığı Osmanlı idaresinde Musul (1523-1639) isimli eser Musul'un idari, sosyal ve iktisadi olarak incelendiği kapsamlı bir

eser niteliğindedir. Bu çalışmada Cercis Nebi Vakfı'nın tarihçesine kısaca değinilmiş ve vakıflar kısmında da anılan vakfın 16. yüzyıldaki gelir, gider ve çalışan personeliyle ilgili bilgiler verilmiştir (Gündüz, 2003). Ancak bu eserde Cercis Nebi Vakfı'nın 18. yüzyıldaki durumuyla ilgili bir malumat bulunmamakla beraber incelediğimiz vakfın önceki dönemlerle mukayesesi açısından önem arz etmektedir. Bir diğeri ilgili çalışma Alpay Bizbirlik tarafından kaleme alınan ve Vakıflar Dergisi'nde yayınlanan XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıfları isimli makedir. Bu makale 998 numaralı Tahrir Defteri'ne dayalı olarak 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Musul'daki vakıfların durumunu tespit etmeye odaklanmıştır (Bizbirlik, 1997). Bu eser de doğrudan incelediğimiz dönemi kapsamamakla beraber faydalandığımız bir çalışma olmuştur. Musul vakıflarıyla ilgili bir başka makale ise; Vedat Turgut'un Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Musul Sancağı Vakıfları isimli çalışmasıdır. Bu çalışma da sadece 120 numaralı tahrir defterine dayalı olarak Musul vakıflarını ele alan bir makale olup Cercis Nebi Vakfı'ndan da kısaca bahsederek bu deftere göre 16. Yüzyıldaki durumunu tespit etmeye çalışmıştır (Turgut, 2016). Diğeri bir çalışma ise Nilüfer Bayatlı'nın XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti isimli kitabı olup bu eserde de Cercis Nebi Vakfı ile ilgili bilgi, kısa bir tarihçe ve vakfın 16. yüzyıla ait gelirleri hakkında özet bir malumattan ibarettir (Bayatlı, 1999).

Görüldüğü üzere yapılan bu çalışmalar Musul vakıflarıyla ilgili genel bilgiler vermekle beraber incelediğimiz vakfın çalışmamıza konu olan sınırından uzak olan çalışmalardır. Zira bu çalışma Cercis Nebi Külliyesi Vakfı'nın Osmanlı dönemindeki genel durumuyla ilgilenmekle beraber, daha ziyade 18. yüzyıldaki yapısı ve işleyişini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan arşiv vesikaları çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'ndeki 18. yüzyılı kapsayan belgelerdir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Cercis Nebi Külliyesi Vakfı'nın 18. yüzyıldaki durumuna ilişkin kapsamlı bilgiyi VGMA'da yer alan *Hurufat Defterleri*'nden¹ öğrenmekteyiz. Vakıflara yapılan her türlü görev tevcihatının yer aldığı bu defterler Osmanlı şehirlerindeki sosyal ve ekonomik yapıyı çözümlememiz açısından son derece önemli kaynaklardır. Musul Cercis Nebi Vakfı'yla ilgili kayıtların yer aldığı toplam 23 adet Hurufat Defteri bulunmaktadır. Bunların en eskisi Cemaziyelahir 1102- Cemaziyevvel 1115 (M. 1691-1703) tarihlerini kapsayan atama kayıtlarından oluşmaktadır ve arşivde 1098 defter numarası ile kayıtlıdır. Sonuncusu ise 559 numarayla kayıtlı olan ve Cemaziyevvel 1245- Şaban 1250 (1829- 1834) tarihleri arasındaki atamaları ihtiva eden defterdir.²

Bu çalışmada Hurufat Defterleri'ni destekleyecek başka arşiv vesikaları da kullanılmış, ancak vakfa ait herhangi bir vakfiye kaydına rastlanmamıştır.³ Kaynaklardaki bilgiler ışığında, vakfın tarihçesi ve genel durumu ile ilgili bilgi verildikten sonra 18. yüzyılda Cercis Nebi Vakfında kaç personelin görev yaptığı, personelin görev çeşitliliği ve aldıkları ücretler, önceki dönemlerle de kıyaslanarak ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Cercis Nebi Külliyesi'nin Tarihçesi ve Özellikleri

Cercis Nebi, Hristiyan dünyasında Saint Georges veya Aya Yorgi olarak bilinen, İslam dünyasında ise Cercis veya Cercis Nebi olarak tanınan, Hristiyanlık dinini ve öğretilerini yayan bir peygamberdir (Ocak, 1991: 662-666). Hakkında Kur'an ve hadislerde bilgi bulunmayan Cercis Nebi ile ilgili malumat menkıbe,

1 Hurufat Defterleriyle ilgili yapılan bazı çalışmalar için bkz. Alkan (2007; 2010), Çal (2001), Küçükdağ (2003), Gökmen (2005), Öntuğ (1999), Beyazıt (2013), Erođlu Memiş (2013), Demirtaş (2012), Çakar (2018), Çakar-Uzun (2017).

2 Musul kayıtlarını içeren Hurufat Defterleri'nin sayfalarında yer alan varak numaraları bazı yerlerde silik olduğu için, referanslarda sayfa altlarındaki numaralar kullanılmıştır.

3 Ahmet Yaşar Ocak da, daha önce yapmış olduğu bir çalışmasında Musul Cercis Nebi Vakfı'na ait bir vakfiyenin mevcut olmadığıni zikretmiştir (Ocak, 1991: 669).

tarih ve kısas-ı enbiya türü kitaplardan öğrenilmektedir. Bunlara göre; Cercis Nebi Filistinli olup Hristiyanlığın son havarilerine yetişmiş samimi bir Hristiyandır. Ticaret yaparak yaşamını sürdüren Cercis Nebi, kazandığı serveti yoksullara bölüştürmeyi ilke edinmiştir. Güven içerisinde ticaret yapabileceğini düşünerek gittiği Musul'da Putperest Kral Dâdân'ın halka zulmettiğini görünce onu uyarılmış ve tek tanrıya inanmaya davet etmiş, ancak bunu kabul etmeyen kral tarafından ağır işkencelere maruz bırakılmış, daha sonra da yaşamını yitirmiştir (Tümer, 1993: 26).

Cercis Nebi'nin Musul'da yaşadığı ve burada öldüğü bilgisi hicri 3. yüzyıldan itibaren şehirde Cercis Nebi Camii ve meşhedinin var olduğuna (Uluçam, 1989: 51) dair kayıtlarla⁴ uyumludur. Musul, Müslümanların idaresine geçmeden önce anılan bu mıntıkânın bir Keldani kilisesi olduğu düşünülmektedir. Müslüman halkın buraya yerleşmesiyle yapı ziyaret mahalline dönüştürülmüş ve zamanla meşhedin yanına çeşitli binalar eklenerek tam anlamıyla bir ziyaretgâha evrilmiştir (Ocak, 1991: 668). 14. yüzyılın ilk yarısında Musul'da Yeni Camii ve köprü arasındaki konumda yer alan yapı bu dönemde bir türbe ve mescitten oluşmaktaydı (İbn Battuta, 2004, I: 335). Timur döneminde külliyeeye dönüştürülen bu binalar topluluğu (Uluçam, 1989: 51) 1475'te onarımdan geçirilmiştir (Herzfeld, 1911-1920: 238).

Musul'un 16. yüzyılda Osmanlıların eline geçmesinden sonraki dönem şehirde neredeyse yüzyılın sonuna kadar süren bir refah dönemi yaşatmıştır. Devlet bu dönemde özellikle önemli ama yıkık durumdaki üç camiden biri olan Cercis Nebi Camii ile ilgilenmiş ve devletin önem verdiği diğer yapılarla birlikte ciddi bir onarımdan geçmiştir (Khoury, 2017: 31, 45). Şehrin siyasal iktisadi, 18. yüzyılın başlarından itibaren bir dönüşüme uğramış ve yeni mali düzenlemeler başlatılmıştır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin karşısında kendilerine siyasal alan açmak isteyen hanelerin ortaya çıkmasına yol açan siyasal ve iktisadi dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Anılan hanelerin başında Celililer gelmektedir (Khoury, 2010: 107). Celili ailesi, 18. yüzyıl boyunca Musul'daki gelir kaynaklarını kontrol altında tutmuşlardır (Gündüz, 2006: 366). Bu aile, Cercis Nebi Külliyesi'nin oluşumunda da rol almıştı. Mesela 1716 yılında Celili İsmail Ağa dârü'l-kurra ve medreseyi, 1834 yılında ise Celili Hüseyin Paşa yapının doğusundaki Hanefiler kısmını yaptırmıştı. Türbe, 1867'de eski temelleri üzerinde yeniden inşa edilmiş, külliye 1910 ve 1919 yıllarında büyük bir onarımdan geçmiştir (Uluçam, 1989: 51).

16. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli bir vakıf statüsünde olan Cercis Nebi Külliyesi'nin bu dönemde gelirleri Tilkif isimli bir köyün malikâne hissesi ve Musul'da bulunan bir evin kirasından sağlanmakta olup toplamda 25324 akçeden oluşmaktaydı (Bizbirlik, 1997: 61). 1557 yılında, mevcut gelirlere 2 mezranın geliri de eklenerek toplamda 51457 akçelik bir gelire ulaşan vakfın 1575'te ise toplam geliri 59837 akçeydi (Gündüz, 2003: 130). 1691 yılında bir gayrimüslim yerleşim yeri olan Tilkif köyünün cizye gelirlerinin artık Cercis Nebi Vakfı'na değil mîrîye aktarılması yönünde bir karar alınmış, buna istinaden vakfın mütevellisi 1700 yılında bu köyün cizye gelirlerinin eskiden olduğu gibi vakfa iade edilmesini talep etmiştir (BOA, İE.EV., 32/3671). Arşiv belgeleri Cercis Nebi Vakfı'nın 18. yüzyıldaki hasılatı ile ilgili tam malumat vermese de 1719 yılında 12512 akçelik bir cizyenin vakfın gelirleri arasında yer aldığı ve bu miktarın mütevellisi Osman Efendi'ye aktarıldığı anlaşılmaktadır (BOA, İE.EV., 65/7077). 1759'da aynı miktar Musul cizyesi malından Cizyedar Abdülcelilzâde

4 İbn-i Cübeyr, Musul'da Cercis Nebi'ye ait türbe, mescit ve zaviyenin bulunduğunu aktarır (1968: 189); İbn Battuta'da seyahatnamesinde burada Cercis olarak bilinen Hz. Hızır'ın kabrinin bulunduğunu zikreder (2004, I: 335). Battuta'nın Cercis'i Hz. Hızır olarak zikretmesi, A. Yaşar Ocak'ın bahsettiği Aya Yorgi kültürünün Hızır-İlyas kültürüyle özdeşleşmesi meselesinden kaynaklanmaktadır (1991: 669). Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Ocak, 2019. Kaynakların çoğu Musul'daki bu türbenin Cercis Nebi'ye ait olduğunu zikretseler de Herzfeld'in Davut Çelebi'den aktardığı bilgi; buranın Cercis Nebi'nin kabri olmadığı, Musul Emevi valisi Habr el-Ümeyye'ye ait mezar olduğudur. Buna göre; Musul, Abbasi'lerin eline geçtikten sonra bu mezarın intikam güdüsüyle tahrip edilmesinin önüne geçmek için halk burayı Cercis Nebi'nin kabri olarak tanıtmıştır (Herzfeld, 1911-1920, II: 236).

Fettah Bey tarafından vakıf harcamaları için bu dönemde mütevellî olan Seyyid Fethullah Efendi'ye verilmişti (BOA, AE.SMST.III., 158/12450). 1854 yılına ait kayıtlarda vakfın gelirlerinin oldukça arttığı söylenebilir. Zira bu tarihte yazılan bir Meclis-i Vâlâ hükmünde vakfın hasılatının bağlı olduğu Tilkif köyünün vergilerinin tamamının artık bu vakfa verilemeyeceği ancak buna karşılık Musul'daki boyahane bedelinden 2870 kuruşluk bir miktarın buraya aktarıldığı ve bu meblağa yapılan zamla beraber de Cercis Nebi Vakfı gelirinin 6000 kuruş⁵ çıkartıldığı bilgisi yer almaktadır (BOA., İ.MVL., 320/3606).

1987'de harim, minare, türbe, Hanefî, Şafîî ve Cuma bölümlerinden oluşan cami, caminin batısında medrese ve darü'l-kurra; güneydoğusunda ise İsmail Celîlî Türbesi ve Medresesi'nden müteşekkîl oldukça geniş bir alana yayılan bu yapılar topluluğunun bu tarihte ilk üç yapı dışında kalan bölümlerinin yıkık durumda olduğu anlaşılmaktadır (Uluçam, 1989: 51). Yapı, 2014'teki DAEŞ terör saldırısıyla beraber tamamen yok olmuştur.

Cercis Nebi Vakfı'nda Çalışan Personel ve Aldıkları Ücretler

Çalışmamıza konu olan Vakıf, 18. yüzyılda, içerisinde Cercis Nebi'ye ait olduğuna inanılan türbenin dışında cami, medrese ve mescidi de barındıran bir külliye konumundaydı. Bu yönüyle personel çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir vakıf olduğu söylenebilir. Bu dönemde kalabalık bir personel sayısına sahip olan vakfın giderlerinin de bu ölçüde fazla olması kaçınılmazdır. Vakıfta mütevellî, câbî ve kâtip gibi idari görevliler dışında eğitim hizmetlerinden sorumlu müderris, mu'îd, muallim ve şeyhü'l-kurrâ; dini hizmetlerde bulunan imam, müezzin, cüzhân, duâgû, devirhân, noktacı, vaiz, ihlashân, yasinhân, aşırhân, na'athân ve tebarekhân; bunun yanında vakfın bakım, onarım ve diğer işleriyle ilgilenen; ferrâş, kennâs, kilitdâr, alemdâr, türbedâr, çerağdâr, emin-i anbâr, kandildâr, kilerci, bevvâb ve nakib-i tabhî gibi görevliler de çalışmaktaydı.

18. yüzyılda Cercis Nebi Vakfı'na yapılan personel atamaları genellikle mütevellî⁶ veya kadî⁷ arzlariyla gerçekleşmekteydi. Bilindiği üzere Osmanlı'da her vakıf, ayrı birer birim biçiminde bir kadın veya erkek nazırın denetiminde, mütevellî ya da mütevelliler tarafından yönetilmekteydi (Yediyıldız, 2012: 485). Cercis Nebi Vakfı'ndaki idari işler de çoğunlukla mütevelliler tarafından gerçekleştirilmekte olup atamaların büyük kısmı bunların izin ve onayına tabiydi. İncelediğimiz dönemle ilgili arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde gerçekleştirilen atamalar bazen vakıf mütevellilerini toplumsal anlamda ciddi sıkıntılara sokabiliyordu. Öyle ki; vakıf mütevellileri yaşadıkları sıkıntılarla ilgili şikâyetle bulunuyorlardı. Mesela bazı şahısların kadılardan aldıkları sahte belgelerle Cercis Nebi Vakfı'ndan vazife talep ederek vakfın mütevellisi Abdulkadir Efendi'yi baskı altına almaları sonucunda 1710 yılında merkezden bu baskıların önlenmesi için emr-i şerif yazılmıştı (BOA, AE.SAMD.III., 30/2867; AE.SAMD.III., 43/4218).

Vakıfta 18. yüzyılda nâzırlık görevine rastlanmazken idarede câbî ve kâtiplerin görev yaptığı anlaşılmaktadır. En önemli görevlerinden biri vakıfların gelirlerini toplamak olan câbîler, vakfın iş hacmine ve büyüklüğüne göre günlük 1 ile 10 akçe arasında ücret alırlardı (İpşirli, 1992: 529). Buna göre 1700 yılında Cercis Nebi Vakfı'nda günlük 7 akçe karşılığında câbilik görevini yapan Süleyman'ın bu tarihte aldığı ücrete zam yapılmış ve yevmiyesi 10 akçeye çıkartılmıştı (VGMA, HD. 1098: 212). Vakfın idari personeli arasında değerlendirebileceğimiz kâtiplerin câbîlere nazaran daha az ücret aldıkları söylenebilir. Zira, 1698'de vakfın kâtipliğini yapan İbrahim'in bu tarihte iki akçe yevmiye ile çalıştığı anlaşılmaktadır (VGMA, HD. 1140: 683).

5 Osmanlı para politikasındaki değişikle beraber 1730 tarihinden itibaren devlet, Osmanlı kuruluşlarını basmaya başladı. Bu hamleyle birlikte 1 Osmanlı kuruşu 120 akçeye tekabül etmekteydi (Pamuk, 2002: 458). Bu durumda Cercis Nebi Vakfının 6000 kuruşluk gelirinin 720.000 akçeye tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Bu miktar vakfın 16. yüzyıldaki geliriyle mukayese edildiğinde ciddi bir artış söz konusu olduğu söylenebilir.

6 VGMA, HD. 1098: 211, 212, 215; HD. 1119: 417; HD. 1135: 94; HD. 1140: 684, 685; HD. 1146: 82; HD. 1148: 139; HD. 1149: 43; HD. 1150: 73; HD. 1151: 93; HD. 1155: 76; HD. 1156: 48, 49; HD. 1157: 178, 180, 181, 184.

7 VGMA, HD. 1098: 214; HD. 1140: 682, 685; HD. 1157: 184, 185.

18. Yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi Vakfı

İbrahim'in görevinden feragat etmesiyle beraber 1704'te yerine oğlu Bekir yine aynı ücretle mütevellî arzıyla kâtip olarak atanmıştı (VGMA, HD. 1157: 178).

Cercis Nebi Vakfı'nın 18. yüzyılda personel çeşitliliğinin en yoğun olduğu alan dini hizmetler alanıydı. Zira bu alanda çok bilinen imam ve müezzin gibi görevlilerin dışında duâgû ve na'athân gibi daha az bilinen personel ile çeşitli sureleri okumak üzere özel olarak vakıfta sadece bir sureyi okumaya tahsis edilmiş ihlâshân, yasinhân ve tebarekhân gibi kadrolar bulunmaktaydı. Vakıfta dini hizmetleri yerine getirmek üzere atanan personel içerisinde en kalabalık sınıfı oluşturanlar duâgûlardı. "Dua eden, duacı" manasına gelen bu kavram Osmanlı Devleti'nde devlet teşkilatında ve tarikat hiyerarşisinde dua ile ilgili yükümlülükleri yerine getiren kişiler için kullanılan resmi bir unvandı. Bazı kayıtlarda "duâhân" tabiriyle anılan bu görevliler, belirli tören ve merasimlerde duruma uygun olarak dualar okurlardı. Duâgûluk tarikat hiyerarşisi içerisinde de üst rütbeleri ifade etmekteydi. Zamanla merasimlerde yapılan duaların yanı sıra devletin sürekliliği için hayır temennisinde bulunan şahıslara belli bir ücret karşılığında görev verilmesi kararlaştırılmış ve bu hedefle de "duâgûluk ciheti" tahsis edilmiştir (İpşirli, 1994: 541).

Tablo 1: 18. Yüzyılda Cercis Nebi Vakfı'nda Çalışan Duâgûlar⁸

Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Muhammed	1 akçe	1699
İbrahim	1 akçe	1699
Nureddin	1 akçe	1699
Ebubekir	1 akçe	1700
Salih	5 akçe	1702
Taha b. Mahmud	1 akçe	1702
Mehmed	4 akçe	1703
Mehmed	5 akçe	1703
Osman	5 akçe	1703
Ali	5 akçe	1704
Mehmed	5 akçe	1704
Mustafa	9 akçe	1705
Mahmud	4 akçe	1706
Şeyh Mehmed	4 akçe	1710
Şeyh Ahmed	1 akçe	1711
Murad	10 akçe	1717
Şeyh Ahmed	15 akçe	1725
Taha	5 akçe	1731
Şeyh Ahmed	15 akçe	1731
Şeyh Mustafa	9 akçe	1733
Seyyid Ebubekir	5 akçe	1747
Şeyh Yahya	10 akçe	1765
Şeyh Salih	15 akçe	1771
Şeyh Yahya	10 akçe	1782
Kasım Mehmed Said	15 akçe	1793

8 VGMA, HD. 558: 259; HD. 1098: 212, 213, 214; HD. 1119: 417; HD. 1140: 685; HD. 1145: 157; HD. 1148: 137; HD. 1149: 43; HD. 1154: 28; HD. 1156: 49; HD. 1157: 177, 178, 180, 183.

Tablodan da anlaşılacağı üzere duâgûların aldıkları ücretler yüzyıl boyunca tedricen bir artış göstermiştir. Mesela, 1702 yılında 1 akçe yevmiye ile çalışan duâgûlar bulunurken yüzyılın sonlarına doğru bu ücretle çalışan duâgûya rastlamak söz konusu değildir. Vakıfta en yüksek ücretle çalışan duâgûlar 15 akçe yevmiye alıyorlardı. Ayrıca atama tarihlerine bakıldığı zaman vakıfta dua etmekle görevli personelin sadece bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela, 1699 yılında aynı anda birer akçelik yevmiye ile üç kişi duâgû olarak çalışmaktaydı. Yine 1702, 1703, 1704 ve 1731 yıllarında da vakıf, birden fazla duâgûyu bünyesinde istihdam etmekteydi. Vakıfta duâgûluk ciheti bazen babadan oğula⁹ geçmekle beraber bazen de ölen şahsın yerine akrabalık bağı olmayan bir kimseye geçebilmekteydi.¹⁰

Cercis Nebi Külliyesi'nin camisinde ezan ve kamet gibi görevleri ifa etmek üzere çalışan müezzinler de bulunmaktaydı. Müezzinler, maaşlarını mescit ya da cami vakıflarından alan ve atamaları, Osmanlıların ilk zamanlarında vakıf mütevellisinin teklifi ve şeyhülislamın onayıyla hazırlanan beratla gerçekleştirilen görevlilerdi (Küçükkaşçı, 2006: 494). Cercis Nebi Vakfı camisinde her namaz vakti ezan okuyan müezzinlerin dışında sadece Cuma günleri bu görevi yerine getiren ve "Cuma müezzini" adı verilen görevliler (VGMA, HD. 1098: 211, 213; HD. 1140: 681, 683; HD. 1155: 76) ile yalnızca akşam ve yatsı vakitlerinde ezan okuyanlar da (VGMA, HD. 1157: 184) bulunmaktaydı.

Tablo 2: 18. Yüzyılda Cercis Nebi Vakfı'nda Çalışan Müezzinler ¹¹

Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Mehmed	2 akçe	1692
Yunus	-	1692
Hüseyin	-	1692
Hüseyin (Cuma müezzini)	-	1692
Abdülbaki (Cuma müezzini)	-	1697
Yunus	2 akçe	1697
Hüseyin	-	1697
Salih (Cuma müezzini)	2 akçe	1698
Bekir Salih (Cuma müezzini)	2 akçe	1700
Mehmed	5 akçe	1703
El-Hac Salih (Cuma müezzini)	2 akçe	1712
Yunus Halife	4 akçe	1715
Halil	2 akçe	1716
Cercis Halife (akşam ve yatsı vakitlerinde)	4 akçe	1718
Halil	2 akçe	1729
Mehmed	2 akçe	1753
Mehmed Halife	2 akçe	1763
Mehmed	2 akçe	1777
Hacı Mehmed (Cuma müezzini)	2 akçe	1788

9 "Musul'da vâki' Cercis el-Nebî 'aleyisselâm evkâfının yevmî bir akçe ile duâgûy olan babası Mahmud fevt yerine Taha'ya berât 'inayet" (VGMA, HD. 1098:213); "Musul'da Hazret-i Cercis el-Nebî evkâfından on beş akçe ile duâgûy Şeyh Salih mahlûlünden oğlu Şeyh Ahmed'e" (VGMA, HD. 1145:157)

10 "Musul'da Cercis el-Nebî salâtüllah 'ala nebînâ ve 'aleyh hazretlerinin vakfında dört akçe ile duâgûy Mehmed fevt diğer Şeyh Mehmed'e 'inayet" (VGMA, HD. 1157:180); "Musul'da Hazret-i Cercisü'n-Nebî 'aleyhisselâm evkâfından beş akçe ile duâgûy Ali fevt Osman'a bâ 'arz-ı kâdî 'inayet" (VGMA, HD. 1098:214); Musul'da Hazret-i Cercis el-Nebî evkâfı mahsûlünden almak üzere yevmi beş akçe ile duâgûy olan Şeyh Osman fevt olub ve yine vakf-ı mezbûr mahsûlünden almak üzere yevmi beş akçe ile duâgûy olan Şeyh Mehmed fevt olub mahlûlünden Şeyh Yahya Halife'ye mütevellisi Fethullah 'arziyla tevcîh buyruldu (VGMA, HD. 1156:49)

11 BOA, AE.SAMD.III: 85/8567; VGMA, HD. 1098: 211, 213; HD. 1140: 681, 683; HD. 1145: 156; HD. 1148: 139; HD. 1154: 27; HD. 1155: 76; HD. 1156: 48; HD. 1157: 176, 182, 183.

18. Yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi Vakfı

Tablodaki veriler incelendiğinde vakıfta çalışan müezzinlerin 18. yüzyıl boyunca duâgûlara göre çok daha az bir ücretle çalıştığı anlaşılmaktadır. Vakıfta en yüksek ücreti 1703 yılında günlük 5 akçe ile sadece bir müezzinin aldığı görülmektedir.

Cercis Nebi Camisi'nde Kur'an'dan aşır ve cüz okumakla görevlendirilen aşırhân, cüzhân ve devirhânlar da bulunmaktaydı. Bunlar, Kur'an'dan bölümler okuyarak sevabını vâkıfın ruhuna bağışlayan kimselerdi (Memiş, 2019: 141). Bunlardan devirhânlar sadece Cuma günleri Cuma namazından önce Kur'an'dan bir cüz okumakla görevlendirilmiş ve her ay yeniden okumak üzere Kur'an'ı hatmeden okuyucuları. Vakıflarda Kur'an okumakla görevli olan bu personeli denetlemekle yükümlü noktacılar da bulunmaktaydı. Noktacılar, aşırhân, cüzhân ve devirhânların Kur'an'ın ne kadarını okuduklarını işaretlemekle görevlendirilmiş gözetimciler konumundaydılar. (Yediyıldız, 1983: 57-59). İncelediğimiz dönemde Cercis Nebi Vakfı'nda Kur'an okuma ve bunu denetleme işlerinden sorumlu olan personel sayısının oldukça kalabalık olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 3: 18. Yüzyılda Cercis Nebi Vakfı'nda Çalışan Aşırhân, Cüzhân, Devirhân ve Noktacılar ¹²

Görevi	Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Devirhân	Hamza	5 akçe	1691
Noktacı	Receb	-	1692
Devirhân	Ahmed	-	1692
Noktacı	Ali	-	1692
Cüzhân	İbrahim	-	1697
Cüzhân	Mustafa	4 akçe	1699
Cüzhân	Mahmud	4 akçe	1700
Cüzhân	İbrahim	-	1703
Cüzhân	Mahmud	-	1703
Cüzhân	Hüseyin	2 akçe	1704
Noktacı	Receb	2 akçe	1704
Cüzhân	Abdulgaffur	-	1704
Cüzhân	Hüseyin	2 akçe	1704
Aşırhân	Abdurrezzak	2 akçe	1705
Devirhân	-	1 akçe	1710
Cüzhân	Ebubekir	5 akçe	1712
Cüzhân	Osman	2 akçe	1712
Cüzhân	Mehmed	8 akçe	1719
Noktacı	Şeyh Taha	4 akçe	1720
Devirhân	Ömer	6 akçe	1730
Noktacı	Mehmed Halife	4 akçe	1732
Noktacı	Abdulazim Halife	4 akçe	1747
Devirhân	İbrahim	6 akçe	1749
Devirhân	İbrahim	4 akçe	1749
Cüzhân	Şeyh Hüseyin	2 akçe	1755
Noktacı	Mehmed Halife	4 akçe	1756

12 BOA, AE.SOSM.III: 86/6647; VGMA, HD. 558: 259; HD. 1098: 211, 212, 214, 215; HD. 1135:93, 94, 97; HD. 1140: 681, 685; HD. 1145: 156, 158; HD. 1148: 137, 138; HD. 1150: 73; HD. 1154: 27; HD. 1156: 49; HD. 1157: 177, 178, 180, 181, 184.

Noktacı	Taha Halife	4 akçe	1757
Noktacı	Seyyid Yahya	4 akçe	1759
Devirhân	Mahmud	6 akçe	1767
Devirhân	Derviş Mehmed	6 akçe	1773-1777
Devirhân	Mehmed Said	6 akçe	1794

Tabloda da görüldüğü üzere anılan görevlilerin aldıkları ücretler 1-6 akçe arasında değişmekteydi. Alınan ücretlerde bir standardın olmadığı söylenebilir. Zira, 1712 yılında vakıfta çalışan iki cüzhân olup bunlardan biri 5, diğeri ise 2 akçe ücret almaktaydı. 1719 yılına gelindiğinde ise vakıfta görevli cüzhânın 8 akçe ile çalıştığı anlaşılmaktadır. 1755'te vakıfta hala 2 akçeyle çalışan cüzhânın var olması ücretlerde herhangi bir standardın uygulanmadığını göstermektedir. Tabloda yer alan personelin bir kısmı Cercis Nebi Külliyesi'nin cami bölümünde çalışmakta bir kısmı ise türbe bölümünde görev almaktaydı.

Vakıfta din hizmetlerinde çalışan vaiz, ihlâshân, yasinhân, tebârekhân, enamhân, na'athân ve müsebbih-i terâvih gibi personel de bulunmaktaydı. Bir cemaati dini konularda aydınlatmak ve manevi olarak gelişmesini sağlamak amacıyla konuşma yapan kimseye vaiz denilmektedir (Cirit, 2012: 404). Osmanlı döneminde özellikle cemaati kalabalık olan camilerde bir vaize ihtiyaç duyulmaktaydı. Cercis Nebi Vakfı'nın camisi de 18. yüzyılda kalabalık bir cami olduğu için burada diğer din hizmetlerinin yanı sıra 1712 yılından itibaren vaaz da verilmeye başlanmıştır. 1712 yılında camide pazartesi günleri öğle namazından sonra vaaz vermek üzere altı akçe ile Şeyh Osman vaiz olarak atanmıştır (VGMA, HD. 1157: 181). Vakfın camisinde veya türbesinde Kur'an'dan sadece bir sure okumak üzere atanan personel de bulunmaktaydı. Bunlardan ihlâshânlar belli zamanlarda İhlâs Suresi'ni, yasinhânlar Yasin Suresi'ni, tebârekhânlar Mülk Suresi'ni ve enamhânlar ise Enam Suresi'ni okumak üzere vakfa ataması gerçekleştirilen görevlilerdi.

Vakıftaki diğer yardımcı din görevlileri ise na'athân ve müsebbih-i terâvihdi. Na't, özellikle Türk ve Fars edebiyatlarında İslam peygamberini öven şiirlerin yaygın adı için kullanılan bir terimdir (Çiçekler, 2006: 435). Bu şiirleri okumakla görevli kişilere ise na'athan denilmektedir. Cercis Nebi Vakfı'nda 1712 yılında bu görevi yapmak üzere günlük bir akçe ücretle Şeyh Ahmed isimli bir şahıs atanmıştır (VGMA, HD.1157: 181). Vakıfta çalışan müsebbih-i terâvih ise camide cemaate teravih namazını kıldırarak üzere atanan görevliler için kullanılan bir terimdi.

Tablo 4: 18. Yüzyılda Cercis Nebi Vakfı'nda Çalışan sure okuyucular ve müsebbih-i terâvihler¹³

Görevi	Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
İhlâshân	Yusuf	7 akçe	1702
İhlâshân	Yunus	7 akçe	1703
İhlâshân	Salih	3 akçe	1704
Müsebbih-i terâvih	Molla Osman	2 akçe	1711
İhlâshân	Mustafa	9 akçe	1718
Yasinhân	Şeyh Abdulkadir	5 akçe	1718
Enamhân	Şeyh Abdulkadir	6 akçe	1718
İhlâshân	Hacı Mehmed	9 akçe	1727
İhlâshân	Seyyid Feyzullah	8 akçe	1738
Yasinhân	Hayreddin	7 akçe	1748

13 BOA, C.EV. 18/863; VGMA, HD. 1098: 213; HD. 1128: 249; HD. 1135: 94; HD. 1145: 160; HD. 1148: 138; HD. 1154: 27, 28; HD. 1156: 48; HD. 1157: 176, 180, 184.

18. Yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi Vakfı

Müsebbih-i terâvih	Şeyh Hüseyin	2 akçe	1750
Yasinhân	Yasin Halife	7 akçe	1757-1763
Tebarekhân	Şeyh Hüseyin	5 akçe	1768
Yasinhân	Yasin	7 akçe	1777
Müsebbih-i terâvih	Şeyh Hüseyin	2 akçe	1782

Tablodan da anlaşılacağı üzere vakıfta yardımcı din görevlileri içerisinde en yüksek ücreti alanlar ihlâshânlardı. Bunlar günlük 3-9 akçe arasında değişen ücretlerle çalışmaktaydı. İhlâshânların 9 akçe yevmiye ile çalışanları vakfın türbe bölümünde beş vakit namazdan sonra Cercis Nebi'nin ruhu için ihlas suresi okumakla görevlendirilmişlerdi (VGMA, HD. 1157: 184; HD. 1128: 249). 9 akçeden az ücret alanlar ise vakfın cami bölümünde İhlas suresini okuyorlardı. Vakıfta çalışan yasinhânlar, 5-7, enamhânlar 6, tebarekhânlar ise 5 akçe yevmiye ile çalışıyorlardı. Tablodan anlaşıldığı kadarıyla vakfın camisinde terâvih namazı kıldırmakla görevli olan personel ise 2 akçe ile en düşük ücreti almaktaydı.

Cercis Nebi Külliyesi'nin önemli iki yapısı da içinde eğitim hizmetlerinin verildiği darü'l-kurra ve medreseydi. Bunlardan darü'l-kurra Kur'an'ın öğretildiği, bir kısmının ya da tamamının ezberletildiği mektepler için kullanılan bir terimdi. Osmanlılarda özellikle büyük camilerde kıraat ilminin öğretildiği özel kısımlar olan darü'l-kurralar bulunmaktaydı (Bozkurt, 1993: 543). Medrese ise Osmanlı döneminde sıbyan mektebinden sonraki yüksek okul eğitimine karşılık gelen, İslami kimliği nedeniyle yalnızca Müslümanların hizmet aldığı bir eğitim kurumuydu (İpşirli, 2003: 327). Cercis Nebi Külliyesi'nin içinde yer alan bu iki bölümde eğitim hizmeti vermek üzere görevlendirilmiş personel bulunmaktaydı. Osmanlı medreselerinde eğitim öğretim hizmetlerinin temelini, burada ders veren müderrisler oluşturmaktaydı. Osmanlı eğitim sisteminde belli bir medrese tahsili yaptıktan sonra icazet alanlar müderris olabilirdi. Müderrisler yüksek rütbeli medrese hocaları statüsünde oldukları için bunların atamaları kazaskerler veya şeyhülislamın teklifiyle gerçekleşirdi (İpşirli, 2006: 468). Cercis Nebi Külliyesi medresesinde en yüksek ücreti müderrislerin aldığı anlaşılmaktadır. Zira 1772 yılında bu medreseye müderris olarak atanan Şeyh Hasan Efendi'nin aldığı yevmiye 20 akçeydi (BOA, AE.SMST.III., 105/7950). Vakıfta müderrislik ciheti babadan oğula geçebilmekteydi. Mesela, 1791 yılında vakfın medresesinde günlük 20 akçe ücretle müderris olan Seyyid İsmail'in ölümüyle birlikte yerine bu göreve oğulları Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mamud'un birlikte atandıkları anlaşılmaktadır (BOA, C.MF., 169/8422).

Vakfın medresesinde müderrise yardımcı olarak atanan muidler de görev almaktaydı. Muidin görevi müderrisin öğrettiği dersi talebelere tekrar ettirmek ve müderrisin olmadığı zamanlarda onun işlerini yapmaktır (Sakkâr, 2006: 86). Cercis Nebi medresesinde 1691 yılında muid olan Mahmud, 7 akçe yevmiye ile çalışmaktaydı (VGMA, HD. 1098: 211). Muidlerin vakıftan aldıkları ücretin zaman içerisinde arttığı anlaşılmaktadır. Zira 1761 yılında medreseye muid olarak atanan Mehmed Halife günlük 10 akçe ile çalışmaktaydı (BOA, C.MF., 168/8358).

Küliyyenin darü'l-kurra bölümünde çalışan personel genellikle Kur'an'ın öğretilmesi üzerine hizmet vermektelerdi. Literatürde kıraat ilmini tamamlayan ve bu ilmi öğreten kimseler için "şeyhülkurrâ" veya "reisülkurrâ" terimleri kullanılmıştır (Akakuş, 2007: 545). Cercis Nebi vakfında kıraat ilmini öğretmek üzere vazifelendirilmiş personel için arşiv belgelerinde şeyhü'l-kurrâ (VGMA, HD. 1091: 282; HD. 1151: 93), muallim-i Kur'an (VGMA, HD. 1146: 82; HD. 1154: 27) ve kâri-i Kur'an (VGMA, HD. 1140: 686) gibi tabirler kullanılmıştır. Buna göre 1769 yılında vakfa muallim-i Kur'an olarak atanan Seyyid Mehmed günlük 5 akçe ücret almaktaydı (VGMA, HD. 1146: 82). 1777 yılında bu görev için şeyhü'l-kurrâ olarak atanan Şeyh Mustafa ise günlük 6 akçe ile çalışmaktaydı (VGMA, HD. 1151: 93).

Cercis Nebi vakfında çalışan personelin önemli bir kısmı da vakfın bakım, onarım ve diğer işlerinden sorumluydu. Vakıfta bu görevleri yapmak üzere ferrâş, kennâs, kilitdâr, alemdâr, türbedâr, çerağdâr, emin-i anbâr, kandildâr, kilerci, bevvâb ve nakib-i tabhî gibi oldukça kalabalık bir personel kitlesi mevcuttu. Bunlardan ferrâş ve kennâs temizlik, çerağdar ve kandildâr aydınlatma, emin-i anbâr, kilerci ve nakib-i tabhî yemek ve mutfak, kilitdâr, alemdâr ve bevvâb güvenlik, türbedâr mezar, saka ise su taşıma işlerinden sorumlu görevlilerdi.

Tablo 5: 18. Yüzyılda Cercis Nebi Vakfı'nda Bakım, Onarım ve Diğer İşlerden Sorumlu Personel ¹⁴

Görevi	Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Kilitdâr	Salih	-	1692-1697
Ferrâş	Cercis	1 akçe	1697
Bevvâb	Halil	1 akçe	1697
Alemdâr	İbrahim	1 akçe	1698-1704
Türbedâr	Salih	8 akçe	1700
Türbedâr	Salih	5 akçe	1701
Çerağdâr	İbrahim	1 akçe	1702
Ferrâş	Abdurrahman	2 akçe	1704
Emin-i anbâr	Yunus	4 akçe	1704
Kilerci	Salih	-	1704
Ferrâş	Cercis	2 akçe	1707
Ferrâş	Abdulfettah Halife	-	1707
Kilerci	Nimetullah	1 akçe	1711
Nakîb-i tabhî	Ebubekir	1 akçe	1712
Alemdâr	Yunus Halife	1 akçe	1712
Ferrâş	Abdulfettah Halife	2 akçe	1715
Bevvâb	Saim	5 akçe	1716
Ferrâş	Fethullah	3 akçe	1718
Kandildâr ve Kennâs	Şeyh Lutfullah	4+4 akçe	1720
Kennâs	Şeyh Taha	-	1720
Kennâs	Osman	4 akçe	1720
Ferrâş	Cercis	2 akçe	1729
Ferrâş	Abdurrahman	2 akçe	1729
Saka	Mehmed	3 akçe	1730
Kilerci	Nimetullah	5 akçe	1730
Ferrâş	Fethullah	3 akçe	1731
Ferrâş	Yusuf	2 akçe	1740
Kandildâr ve Kennâs	Şeyh Salih	4+4 akçe	1747
Kennâs	Seyyid Abdulazim	4 akçe	1747
Kennâs	Seyyid Mehmed	4 akçe	1756
Kennâs	Taha Halife	4 akçe	1757

14 BOA, AE.SMHD.I. 26/1547; BOA, C.BLD. 18/898; VGMA, HD. 558: 258; HD: 1098: 211, 212, 213, 214, 215; HD. 1135: 90, 93, 94, 96, 97; HD. 1140: 680, 681, 682, 683; HD.1145: 156, 157, 161; HD. 1148: 137, 138; HD. 1151: 93, 95; HD. 1154: 27; HD. 1156: 48; HD. 1157: 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185.

18. Yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi Vakfı

Ferrâş	Mehmed Emin	3 akçe	1757-1763
Kennâs	Seyyid Yahya	4 akçe	1759
Kilerci	Nimetullah Halife	5 akçe	1763
Ferrâş	Mehmed Halife	2 akçe	1764
Ferrâş	Yusuf Halife	2 akçe	1757-1760-1777
Ferrâş	Mehmed	2 akçe	1777
Kandildâr ve Kennâs	Şeyh Selim	4+4 akçe	1752-1759-1777
Ferrâş	Mehmed Emin	3 akçe	1777
Kilerci	Mehmed	5 akçe	1777
Ferrâş	Feyzullah	2 akçe	1784
Kandildâr ve Kennâs	Said	4+4 akçe	1793
Ferrâş	Ahmed ve Mehmed	3 akçe	1793
Bevvâb	Said	4 akçe	1793
Nakîb-i tabhî ve ferrâş	Seyyid Cemil	6+4 akçe	1797

Tablodan da anlaşıldığı üzere vakfın en kalabalık personelini bakım, onarım ve temizlik gibi işleri yapmak üzere atanmış görevliler oluşturmaktaydı. Bazen iki farklı görevi yapmak üzere tek personel atanabilmekteydi. Mesela aydınlatma ve temizlik işlerini yapmak üzere tek bir personelin atandığı ve bu görevlinin aydınlatma işi için 4 akçe temizlik işi için de ayrıca 4 akçe olarak toplamda günlük 8 akçe yevmiye aldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında yemek pişirme ve temizlik işlerini bir arada yürütmek üzere de tek personelin atandığı, mutfak işi için 6, temizlik işi için de 4 akçe olarak bu görevlinin toplamda günlük 10 akçe aldığı görülmektedir. Görevlilerin aldıkları ücretlere bakıldığında zaman zaman bazı vazifelerde yüzyılın başından sonuna doğru tedrici bir artış olduğu söylenebilir. Mesela yüzyılın başında vakıfta çalışan ferrâş 1 akçe alırken yüzyılın sonlarına doğru 3 akçe alıyordu. Tabloda en sık rastlanan görevlilerin kennâs ve ferrâş olması vakıfta temizlik işlerini yürüten personelin fazla olduğunu hatta bunlar arasında bir görev dağılımının söz konusu olduğunu göstermektedir. Zira bunlardan ferrâşlar vakfın cami, medrese, türbe gibi bölümlerinin süpürme ve temizlik işleriyle ilgilenirken kennâslar, vakfın lavabo ve banyo temizliği ve bunların yıkanması işlemlerinden sorumluydular.

Sonuç

Tarihi Musul şehrinde hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar için önemli anlamlar taşıyan Cercis Nebi'ye ait olduğuna inanılan türbenin bulunduğu mıntıkanın Müslümanlardan önce bir Keldani kilisesi olduğu, Müslüman halkın yerleşmesinden sonra ise önce ziyaretgâh, ardından camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Cami ve türbenin etrafına zamanla çeşitli yapılar eklenerek bir külliyeye dönüştürülmüştür. Musul'un 16. Yüzyılda Osmanlıların egemenlik sahasına girmesiyle birlikte Cercis Nebi Külliyesi de büyük bir onarımdan geçmiştir. 18. yüzyılda Musul'daki gelir kaynaklarını kontrol altında tutan ve devletin nezdinde kendilerine siyasal alan açan Celili ailesinin bu dönemde külliyenin oluşum ve onarımında önemli rol aldığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyılda vakfın gelirleri çeşitli Musul cizyelerinden oluşmaktaydı. Vakfın bu dönemde en önemli gider kalemleri ise personel ücretleriydi. Zira Cercis Nebi Vakfı personel çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir vakıftı. Burada vazifeler Osmanlı vakıf sistemindeki genel durumla doğru orantılı olarak evlada intikal eden bir şekilde düzenleniyordu. Cercis Nebi Vakfına yapılan personel atamaları genellikle müteveli veya kadı arzlariyle gerçekleştirilmekteydi.

Vakıfta mütevellî, câbî ve kâtip gibi idari görevliler dışında eğitim hizmetlerinden sorumlu; müderris, mu'îd, muallim ve şeyhü'l-kurrâ, dini hizmetlerde bulunan imam, müezzin, cûzhân, duâgû, devirhân, noktacı, vaiz, ihlashân, Yasinhân, aşırhân, na'athân ve tebarekhân, bunun yanında vakfın bakım, onarım ve diğer işleriyle ilgilenen; ferrâş, kennâs, kilitdâr, alemdâr, türbedâr, çerağdâr, emin-i anbâr, kandildâr, kilerci, bevvâb ve nakib-i tabhî gibi görevliler de çalışmaktaydı.

18. yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi bir yapılar topluluğu olarak şehrin mimari silüetine şekil vermenin yanı sıra içerisindeki kurumlarla sosyal hayatın önemli merkezlerinden birini teşkil ediyordu. Zira, içerisinde yer alan cami ve mescitle şehirde yaşayan halkın dini ihtiyaçlarına önemli oranda cevap verirken medresesiyle de toplumun eğitim ihtiyacını karşılıyordu. Bunların yanı sıra vakıf bünyesinde çalışan personel, buradan aldığı ücretlerle ailelerini geçindirdikleri için vakfın şehrin sosyo-ekonomik yaşantısında önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

AE.SAMD.III. (Ali Emiri, Üçüncü Ahmed), 30/2867; 43/4218; 85/8567

AE.SMHD.I. (Ali Emiri, Mahmud I), 26/1547

AE.SMST.III. (Ali Emiri, Mustafa III), 158/12450; 105/7950

AE.SOSM.III. (Ali Emiri, Osman III), 86/6747

C.BLD. (Cevdet Belediye), 18/898

C.EV. (Cevdet Evkaf), 18/863

C.MF. (Cevdet Maarif), 169/8422; 168/8358

İE.EV. (İbnülemin Vakıf), 32/3671; 65/7077

İ.MVL. (Meclis-i Vâlâ) 320/3606

B. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): 558, 1091, 1098, 1119, 1128, 1135, 1140, 1145, 1146, 1148, 1149, 1150, 1151, 1154, 1155, 1156, 1157 numaralı defterler.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akakuş, Recep (2007). "Reisülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, (34). 545-546.

Alkan, Mustafa (2007). "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi". *Vakıflar Dergisi*, (30), 1-34.

_____ (2010). "Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği". *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, (4), I. Kısım, Ankara, 831-842.

Bayatlı, Nilüfer (1999). *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Beyazıt, Yasemin (2013). "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri". *History Studies International Journal of History*, (5/1), 36-69.

Bizbirlik, Alpay (1997). "XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Musul Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, (26), 61-64.

Bozkurt, Nebi (1993). "Dârülkurrâ", *TDVİA*, (8). 543-545.

Cirit, Hasan (2012). "Vaaz", *TDVİA*, (42). 404-407.

Çakar, Enver (2018). "Hurufat Defterlerine göre 18. Yüzyılda Palu", *Vakıflar Dergisi*, (49), Ankara, s. 21-41.

Çakar, Enver ve Celalettin Uzun (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Çal, Halit (2001). "Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası". *Prof. Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*. Kayseri. 125-166.

Çiçekler, Mustafa (2006). "Na't". *TDVİA*, (32), 435-436.

Demirtaş, Hasan (2012). "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği". *Vakıflar Dergisi*, (37). 47-92.

Deveci, Said (1963). *El Musul fî Ahd-il Atabeki*. Bağdat.

- Erođlu Memiş, şerife (2013). "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da Askerî Rûznameçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i şerîf Örneği". *Vakıflar Dergisi*, (29), 115-146.
- Gökmen, Ertan (2005). "Hurufât Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3/2). 21-56.
- Göyünç, Nejat (1969). "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı". *İÜEFTD*, (23), 23-34.
- Gündüz, Ahmet (2003). Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639). Elazığ: *Fırat Üniversitesi Yayınları*.
- Gündüz, Ahmet (2006). "Musul". *TDVİA*, (31). 363-367.
- Hoca Sadeddin. (1992). *Tacü't-Tevarih*. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Honigman, Ernst (1979). "Musul", *İslam Ansiklopedisi*, (8), 738-741.
- İbn-i Battuta. (2004). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (Çev. A. Sait Aykut), (I). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn-i Cübeyr. (1968). *Rihlet-i İbn-i Cübeyr*. Beyrut: Dârü Sâdir Matbaası.
- İpşirli, Mehmet (1992). "Câbî", *TDVİA*, (6), 529-530.
- _____ (2003). "Medrese", *TDVİA*, (28), 327-333.
- _____ (2006). "Müderis", *TDVİA*, (31), 468-470.
- Khoury, Dina Rizk (2010). "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. (Ed. Madeline C. Zilfi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 103-124.
- Khoury, Dinar Rizk (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Tařra Toplumu Musul 1540-1834*. İstanbul: Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları.
- Kuban, Dođan (1968). "Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Geliřmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Geliřmeler". *Vakıflar Dergisi*, (3), 53-73.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2006). "Müezzin". *TDVİA*, (31), 491-496.
- Küçükdağ, Yusuf (2003). "Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi'nin Mektep, Medrese, Cami, Mescit ve Zaviyeleri". *Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26-28 Ekim 2002)*. Kayseri. 267-276.
- Memiş, Mehmet (2019). "Vakfiyeleri Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri". *Vakıflar Dergisi*, (51). 131-152.
- Merçil, Erdoğan (2000). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2019). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1991). "XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileřimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü". *Bellekten*, (LV), 661-674.
- Öntuğ, M. Murat (1999). "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (3). 132-154.
- Pamuk, şevket (2002). "Kuruş", *TDVİA*, (26). 458-459.
- Sarre, Friedrich – Herzfeld, Ernst (1911-1920). *Archaeologische Reise im Euphrat und Tigris Gebiet*. Berlin: Dietrich Reimer.
- Es-Sakkâr, Sâmi (2006). "Musul". *TDVİA*, (31). 361-363.
- Es-Sakkâr, Sâmi (2006). "Muîd". *TDVİA*, (31). 86-87.

18. Yüzyılda Musul Cercis Nebi Külliyesi Vakfı

Sümer, Faruk (1992). *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turğut, Vedat (2016). "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Musul Sancağı Vakıfları". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 163-197.

Tümer, Günay (1993). "Circis". *TDVİA*, (8), 26.

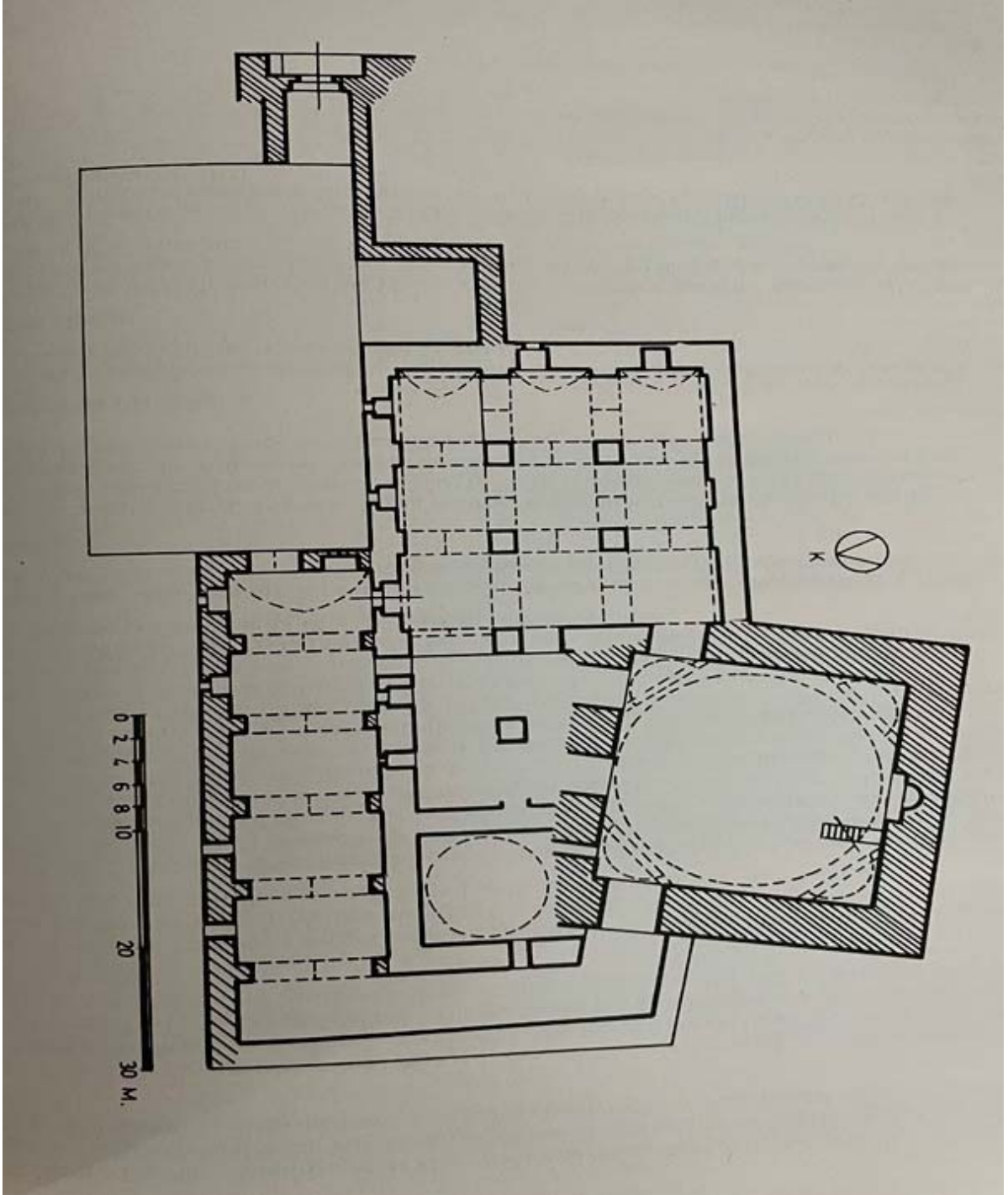
Uluçam, Abdüsselam (1989). *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1983). *Osmanlı Tarihi, (II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi*, (17), 55-60.

_____ (2012). "Vakıf". *TDVİA*, (42). 479-486.

EKLER

Resim 1: Cercis Nebi Külliyesi Planı (Herzfeld'den)

